

თისელის ნასოფლარი

თისელის ნასოფლარი მდებარეობს ისტორიულ სამცხეში, ახალციხის რ-ნში, სოფ. თისელიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, დაახლ. 1 კმ-ის დაშორებით, ზღვის დონიდან 1200 მ-ზე. სოფელთან სიახლოვის გამო ძეგლს „თისელის ნასოფლარი“ შეერქვა. თუმცა, ეს ძეგლი, როგორც ჩანს, თავის დროზე წარმოადგენდა თისელისაგან ცალკე, დამოუკიდებლად არსებულ სოფელს, რომლის იდენტიფიკაცია წერილობით წყაროებში შემორჩენილ ამ რეგიონის ნასოფლარების სახელთან შეუძლებელია. საფიქრებელია, რომ ნასოფლარის ცენტრი მდებარეობდა ჩრდილო-აღმოსავლეთით, რაზედაც მიუთითებს განათხარი ფართობიდან 300 მ-ით დაშორებული დარბაზული ტიპის, დღეისათვის თითქმის საძირკვლამდე დანგრული ეკლესია.

ნასოფლარი სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან შემოსაზღვრულია მთებით, ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან აკრავს გაშლილი ველი. ძეგლს დასავლეთიდან დაახლ. 1,5 კმ-ის დაშორებით ჩამოუდის პატარა მდინარე თისელი, რომელიც მდ. მტკვრის მარცხენა შენაკადია.

განათხარი ნასოფლარის ნაშთი შემორჩენილია ერთმანეთთან მჭიდროდ მიჯრილი საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობებით, რომლებიც განლაგებულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთით დაქანებულ ფერდობზე (ტაბ. I). არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გათხრილი და შესწავლილი იქნა ოთხი ძირითადი ნაგებობა.

ნაგებობა № 1 მდებარეობს გათხრილი ფართობის აღმოსავლეთ ნაწილში. გეგმით ის არაწესიერი სწორკუთხედიანა, წაგრძელებულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ (6,8×8,1 მ). კედლები ნაგებია კლდის ფლეთილი ქვებით, წყობა მშრალია, პერანგებად გამოყენებულია მოზრდილი ქვები. მათ შორის არსებული სივრცე შევსებულია წვრილი ქვებით. კედლები შემორჩენილია 0,7-1 მ სიმაღლეზე. მათი სიგანე მერყეობს 0,7-0,9 მ შორის. კედლების გარეპირები უსწორმასწოროა. აშკარაა, რომ მათ გარედან, გარკვეულ სიმაღლემდე (არსებული მონაცემებით 1 მ-ზე მაინც) მიწა ფარავდა, ანუ ნაგებობა ნახევრადმიწური იყო. არსებული სურათით არ ირკვევა, რომელ მხარეს ჰქონდა ნაგებობას შესასვლელი. სავარაუდოდ, ის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედლის დასავლეთ ნაწილში უნდა ყოფილიყო (ტაბ. II).

ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში შემორჩენილია კლდის ფლეთილი ფილებით გადახურული სანრეტი არხი (სანრეტის სიგრძე 4,3 მ, სიგანე 0,15-0,25 მ, სიმაღლე 0,05-0,10 მ). ფილების ქვეშ, ნიადაგში, ამოჭრილია ღარი (სიგრძე 0,10 მ, სიგანე 0,08 მ) (ტაბ. II). ნაგებობა საქონლის სადგომი — ბაგა იყო. ამაზე, გარდა იქ მიკვლეული სანრეტი არხისა, მიუთითებს შენობის უჩვეულო, არაწესიერი გეგმა. აგრეთვე ის, რომ იქ არ აღმოჩენილა თონე ან კერა — გამათბობელი საშუალება, რომელიც საცხოვრებელი ნაგებობის განუყოფელი ნაწილია. ნაგებობაში კერამიკის სულ რამდენიმე ნატეხი აღმოჩნდა.

№ 1 ნაგებობას სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან ებმის № 2 ქვაფენილიანი ნაგებობა (ტაბ. III). თხრილში ნაგებობის მხოლოდ მცირე ნაწილი, ერთი კუთხეა შემორჩენილი. მისი დიდი ნაწილი თხრილის გარეთაა მოქცეული. დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთ სამხრეთ-დასავლეთ ხაზზე. მისი ჩრდილო-დასავლეთი კედელი ქვების ერთი რიგითაა შედგენილი. კედლის სიგრძე 2,9 მ, სიგანე 0,30-0,35 მ, სიმაღლე შემორჩენილია 0,55 მ-ზე. ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედლის მხოლოდ ორიოდ ქვაა გამოვლენილი. წყობა მშრალია. მშენებლობაში გამოყენებულია კლდის ფლეთილი

ქვები. იატაკი ქვის ფილებითაა მოგებული (ფილების საშუალო ზომები: 0,65×0,40 მ, 0,45×0,35 მ, 0,50×0,30 მ) (ტაბ. II). ქვის ფილებით მოგებული ნაგებობები ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში ძირითადად საქონლის სადგომებად გამოიყენებოდა [ჩიქოვანი 1976: 66]. არაა გამორიცხული, რომ ამ ნაგებობასაც ბაგის ფუნქცია ჰქონდა.

№ 2 ქვაფენილიანი ნაგებობიდან ჩრდილო-დასავლეთით 0,30 მ-ის დაშორებით გამოვლინდა ქვიშაქვის საშუალო ზომის დაუმუშავებელი ქვებით ნაგები სამეურნეო ორმო — ხარო. მისი ზედა ნაწილი ვიწროა, ქვემოთ თანდათან ფართოვდება (ხაროს სიღრმე 1,85 მ, პირის დმ - 0,75 მ, მიწატკეპნილი ძირის დმ - 1,6 მ, კედლების სისქე 0,30-0,60 მ) (ტაბ. III, IV). ხარო შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს საცხოვრებელი ნაგებობების განუყოფელი ნაწილია. მასში ინახებოდა ოჯახის მიერ მოწეული მარცვლეულის დიდი ნაწილი. ხაროები სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გასული საუკუნის 30-40-იან წლებამდე იყო შემორჩენილი [ჩიქოვანი 1976: 54].

№ 3 ნაგებობა მდებარეობს № 1 ნაგებობის დასავლეთით, 3 მ-ის დაშორებით. სხვა ნაგებობების მსგავსად, თხრილში ისიც არასრულადაა გამოვლენილი. ნაგებობა არანესიერი გეგმისაა, დამხრობილია ჩრდილო-დასავლეთ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ხაზზე (ტაბ. III). თხრილში მისი ფართობი გამოვლინდა 6,6×2,9 მ-ზე. თხრილის გარეთაა მოქცეული შენობის ჩრდილო-დასავლეთი კედელი. კედლები ნაგებია ქვიშაქვის დაუმუშავებელი ქვებით. წყობა მშრალია. ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედელი შემორჩენილია 1,15 მ სიმაღლეზე. სხვაგან კედლების შემორჩენილი სიმაღლე 0,30-0,50 მ აღწევს. კედლების სისქე 0,55-0,80 მ-ია. № 1 ნაგებობის მსგავსად, აქაც კედლების გარეთა ნაწილი უსწორმასწოროა ამოყვანილი, ანუ მათი ნაწილი გარკვეულ სიმაღლეზე მიწით ყოფილა დაფარული. იატაკი მიწატკეპნილია. ნაგებობას შესასვლელი უნდა ჰქონოდა ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში, სადაც შემორჩენილია ხის სამი ძელის ფრაგმენტი. ერთ-ერთი ძელის სიგრძე 1 მ აღწევს, დმ. 0,15-0,20 მ. კარის სიგანე დაახლოებით 1 მ უნდა ყოფილიყო (ტაბ. III).

ნაგებობის შესასვლელიდან 0,90 მ დაშორებით გამოვლინდა ქვებით შედგენილი წრიული კერა, რომლის კიდეები თიხით იყო მოლესილი (კერის დმ. 0,55 მ) (ტაბ. III). ნაგებობა საცხოვრებელია, რაზეც მეტყველებს იქ აღმოჩენილი კერის ნაშთი.

№ 4 ნაგებობა მდებარეობს № 3 ნაგებობიდან დასავლეთით 2,1 მ-ის დაშორებით. სხვა ნაგებობის მსგავსად გეგმით ისიც არანესიერი სწორკუთხედიანია. შენობის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი თხრილის გარეთაა დარჩენილი. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთ ხაზზე. ნაგებია ქვიშაქვის მოზრდილი ქვებით. პერანგებს შორის დარჩენილი სივრცე შევსებულია წვრილი ქვებით. თხრილში შენობის ფართობი 9×5 მ-ია. 1-1,2 მ სიგანის კედლები შემორჩენილია 1,2 მ სიმაღლეზე. იატაკი მიწატკეპნილია. ნაგებობას შესასვლელი უნდა ჰქონოდა ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, რომელიც თხრილის გარეთაა მოქცეული (ტაბ. III).

შენობის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედლის გასწვრივ გამოვლინდა ორი თონე. პირველი თონის ზომები: შემორჩენილი სიმაღლე - 0,22 მ, დმ. - 0,60-0,65 მ, კედლის სისქე - 0,06 მ (ტაბ. III). მასში აღმოჩნდა მწვანედ მოჭიქული სამარილის ნატეხი (ტაბ. XVII₁₄). მეორე თონე უფრო დიდია. ზომები: შემორჩენილი სიმაღლე - 0,40 მ, დმ. - 0,70-0,85 მ, კედლის სისქე - 0,04 მ (ტაბ. III). თონეში აღმოჩნდა თხელკედლიანი სასმისის ფრაგმენტი (ტაბ. XIII₆). ორივე თონე ე.წ. „ქართული თონის“ ტიპისაა. მათი ნაწილი იატაკის დონის ქვეშაა მოქცეული. ნაწილი კი ამოდის იატაკის დონის ზემოთ.

თონეებს შორის აღმოჩნდა ქვიშაქვის ვერტიკალურად ჩადგმული ქვებით შედგენილი ხუთკუთხა გეგმის ღრმა კერა, რომელთა დიამეტრები შესაბამისად 0,50-0,55 მ-ია, სიღრმე კი 0,40 მ (ტაბ. III).

მეორე თონის სამხრეთით, 0,60 მ-ის დაშორებით, იატაკში ჩადგმული იყო თოკისებური ორნამენტით შემკული ჩაკირული ქვევრი, რომელსაც თავზე ეფარა ბრტყელი ქვა. ქვევრის ზომები: სიმაღლე 1 მ, მუცლის დმ. 0,60 მ (ტაბ. III).

ნაგებობის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, იატაკზე შემორჩენილია T-ს მაგვარი გეგმის მქონე ქვიშაქვის პატარა ზომის ვერტიკალურად ჩადგმული ქვებით შედგენილი წყალსაწრეტი, რომელიც გადახურული იყო ქვიშაქვისავე ბრტყელი, მოგრძო ფილებით (ტაბ. III). მათი დიდი ნაწილი აღარ იყო შემორჩენილი. წყალსაწრეტის ერთი ტოტი დამხრობილია ჩრდილო-სამხრეთ ხაზზე. ზომები: შემორჩენილი სიგრძე – 2,1 მ, სიგანე – 0,25 მ, სიმაღლე – 0,10-0,15 მ. წყალსაწრეტის ეს ტოტი უერთდება მის პერპენდიკულარულად მდებარე მეორე ტოტს, რომლის სიგრძე – 2,8 მ-ია, სიგანე – 0,25 მ, სიმაღლე – 0,10-0,15 მ. საცხოვრებელ ნაგებობაში წყალსაწრეტის არსებობა ამ ადგილებში გრუნტის წყლების სიჭარბეზე უნდა მიუთითებდეს. უეჭველია, წყალსაწრეტი ნაგებობის გარეთ გადიოდა. სამწუხაროდ, ის ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. ნაგებობაში გამოვლინდა თიხის ჭურჭლის მოჭიქული და სადა ნატეხები.

№ 4 ნაგებობის დასავლეთით 4x2 მ ფართობის ბაქანია (ტაბ. V), რომელსაც ებმის № 5 ნაგებობა (6x7,5 მ). ის სხვა ნაგებობის ანალოგიურადაა ნაშენი. 1 მ სიგანის კედლები შემორჩენილია 0,40-0,50 მ სიმაღლეზე. შესასვლელი უნდა ჰქონოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. შენობა ნახევრადმინური ყოფილა (ტაბ. V). ამაზე მეტყველებს კედლების ფასადის არანესიერი წყობა. ნაგებობა ძლიერ ხანძარშია მოხვედრილი. მიწატკეპნილ იატაკზე შემორჩენილია დამწვარი ძელის ნაშთები. ხანძრის კვალი კედლებზეცაა შემორჩენილი. შენობაში არქეოლოგიური მასალა არ აღმოჩენილა.

თისელის ნასოფლარის გათხრებისას მიკვლეული არქეოლოგიური მასალის უდიდესი ნაწილი კერამიკაა (275 ერთეული). გვხვდება ლითონის (6 ერთეული), ქვისა (4 ერთეული) და მინის ნივთებიც (1 ერთეული).

ნასოფლარის კერამიკული ნაწარმი იყოფა სამეურნეო, სამზარეულო და სუფრის ჭურჭლად.

სამეურნეო კერამიკა. ქვევრები პირ-გვერდისა და ძირის ნატეხებითაა შემორჩენილი. გამომწვარია ნითლად. კეცი უხეშია. პირსა და გვერდებზე შემოუყვებათ ორნამენტი. გვხვდება როგორც სადა, ისე რელიეფური სარტყლებით შემკული ნიმუშები. ქვევრის ძირები ბრტყელია (ტაბ. VI₁₋₇).

მსგავსი ფორმისა და შემკულობის ქვევრები ძალზე დამახასიათებელია გვიანდელი შუასაუკუნეების ქართული მატერიალური კულტურისათვის. ანალოგიური ქვევრები აღმოჩენილია თბილისში, ერეკლე II-ეს მოედანზე [გძელიშვილი, ტყეშელაშვილი 1961: ტაბ. 27, სურ. 162], უფლისციხეში [მინდორაშვილი 1990: ტაბ. XIV₂], ქვემო ქართლში (ლოქის ხეობა) [ბოხოჩაძე 1973: 75], ქუთაისის ციხის ტერიტორიაზე [ისაკაძე 2006: 21] და არაერთ სხვა ძეგლზე.

დერგები შემორჩენილია პირ-გვერდისა და ყურის ნატეხებით. გამომწვარია ნითლად. თიხა მსხვილმარცვლოვანია. მათი ერთი ნაწილი სადაა. პირები ბრტყელია, ყელი დაბალი (ტაბ. VII₁). ყურები მასიურია, ბრტყელგანივკვეთიანი (ტაბ. VII₃). სადა ნიმუშების გარდა გვხვდება შვერილებით ან ამოღარული ორნამენტით შემკული ყურები (ტაბ. VII_{2,4}). ზოგიერთი დერგი შეღებილი ყოფილა ნითლად.

სამზარეულო კერამიკა. კეცები ფრაგმენტების სახითაა შემორჩენილი. გამომწვარია ნითლად. თიხა მსხვილმარცვლოვანია. კეცები სხვადასხვა ზომისაა. ზოგიერთი შემკულია ნაჭდევით ორნამენტით გამოყვანილი ჯვრით (ტაბ. VII₅). გვხვდება ოვალურგანივკვეთიანი სახელურის მქონე კეცებიც. სახელური შემკულია ღრმა ღარით (ტაბ. VII₆). კეცები ხელითაა ნაძერნი.

კეცები დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი აღმოსავლეთ საქართველოს შუასაუკუნეების ძეგლებზე: თბილისში [ლომთათიძე 1955: 153], ჯავახეთის ახალქალაქში [ჯვანდიერი 1969: 65], ფშავის არაგვის ხეობაში [რჩეულიშვილი 1990: 73], ერწო-თიანეთში [ჯორბენაძე 1982: 94], უჯარმაში [ლომთათიძე 1989: 207], თელავში [ჩიკოიძე 1979: 49] და სხვ. სამზარეულო კერამიკის ეს ჯგუფი დიდხანს ინარჩუნებს ფორმის მდგრადობას. აღსანიშნავია, რომ შუასაუკუნეების კეცები ფორმით თითქმის არ განსხვავდება ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი კეცებისაგან [მასალები . . . 1979: 108, სურ. 38].

ქოთნები ყველაზე მრავალრიცხოვანია. გამომწვარია ნითლად. თიხა მსხვილმინარევიანია. მათი უმრავლესობა ნატეხების სახითაა შემორჩენილი. ქოთნებს აქვს გაშლილი პირი (ტაბ. VIII₁). ჭურჭლებზე ორნამენტი წარმოდგენილია ამოღარული, სწორი და ტალღოვანი, ზოგჯერ კი კონცენტრული ხაზების ან რელიეფური სარტყელის სახით (ტაბ. X₁₋₆; ტაბ. XI_{3,5}). ზოგიერთს ყურზე დაძერწილი აქვს კოპი (ტაბ. VIII₂) ან ამკობთ ამოღარული წრიული და მოგრძო ნაჭდევები (ტაბ. IX_{2,3}). ზოგიერთი ქოთნის ყელი შემკულია რელიეფური დანაძერწით (ტაბ. XI₁).

ქოთნების რამდენიმე ნიმუში აღდგა. ერთ-ერთ ქოთანს აქვს გაშლილი პირი, დაბალი ყელი, ოდნავ გამობერილი მხრები. ყურის მხართან მიერთების ადგილას აქვს ოვალური ნაჭდევი. პირი შემკულია რელიეფური დანაძერწით. მხარზე შემოუყვება ამოღარული ტალღოვანი სარტყელი. ჭურჭლის მხარი შემკულია ამოკანრული ჯვრის გამოსახულებით (ტაბ. IX₅).

მასზე თითქმის ორჯერ პატარაა ქოთანი, რომელსაც აქვს გაშლილი პირი, დაბალი ყელი, სფეროსებური მუცელი. ყურის მხართან მიერთების ადგილას შემკულია ოვალური ნაჭდევი. ჭურჭელი ნაპრიალებია წნევით დატანილი ვერტიკალური ზოლებით (ტაბ. IX₆). დაახლოებით იმავე ფორმის უნდა იყოს ყურმოტეხილი ქოთანი (ტაბ. X₄).

ხუფები გამომწვარია ნითლად. თიხა მსხვილმარცვლოვანია. ყველა მათგანი შებოლილია. ხუფები დისკოსებურია, ცილინდრული (ტაბ. VI₆) ან კონუსური სახელებით. ერთ მათგანს დისკოზე აქვს ნახვრეტი ორთქლის ცირკულაციისათვის (ტაბ. VI₈).

ქილები ქოთნებისაგან განსხვავდება ვიწრო და მაღალი ყელით. აქვთ სწორი ან ოდნავ გაშლილი პირი (ტაბ. XII_{6,9}). ჭურჭლის ნატეხები სადაა, ხაოიანი ზედაპირით. პირზე შემოუყვებათ ამოღარული ან რელიეფური სარტყელი (ტაბ. XII_{3,5}). ზოგიერთს პირზე დაძერწილი აქვს კოპი (ტაბ. XII_{1,2}). გამომწვარია ნითლად. თიხა მსხვილმინარევიანია.

სუფრის ჭურჭელი. ხელადები ყურისა და ყელის ნატეხებითაა შემორჩენილი. ყურები მრგვალ და ბრტყელგანივკვეთიანია (ტაბ. XIII_{1,8}). საინტერესოა ერთი ხელადისა თუ სასმისის მრგვალგანივკვეთიანი, ღრუ ყურის ნატეხი (ტაბ. IX₇). ერთ-ერთი ხელადის ყელის ნატეხი მოხატულია ნითელი საღებავის ორი ზოლით (ტაბ. IX₈).

ჯამები გამომწვარია ნითლად. თიხა წვრილმარცვლოვანია. მათში გამოიყოფა დიდი, საშუალო და მცირე ზომის ჯამები. პირის მოყვანილობის მიხედვით ჯამებში გვხვდება:

1. პირმოყრილი ჯამები (ტაბ. XIV₁₁; ტაბ. XV_{4,9}).

2. სწორპირიანი ჯამები (ტაბ. XIV₃; ტაბ. XV_{3,7}). მათგან ზოგიერთი პირწალარულია (ტაბ. XIV₁₃) ან აქვს ანეული კიდე (ტაბ. XIV₄; ტაბ. XV_{2,6}).

3. პირგაშლილი ჯამები დაბალი მხრებით, რომელზეც შემოუყვება ნიბო (ტაბ. XIV₁₅; ტაბ. XV_{1,5,8}).

4. დაბრტყელებულპირიანი ჯამები, გარეთ განეული კიდით. მხრებზე შემოუყვებათ ამოღარული სარტყელი ან რელიეფური ორნამენტი (ტაბ. XIV_{1,2,5-10,12,14,17}).

ჯამების ძირები სამი სახისაა: 1. ბორბლისებურძირიანი (ტაბ. XVI₁₋₆), 2. ბრტყელძირიანი (ტაბ. XVI₇₋₁₀) და 3. შეღარული ძირით (ტაბ. XVI₁₁₋₁₃).

ჯამების ფორმებზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ნითლად გამომწვარი, პირმოყრილი, მაღალკალთიანი ჯამი, რომელსაც გარედან შემოუყვება ნიბო. განვითარებული შუასაუკუნეების ჯამებისაგან განსხვავებით ის ხასიათდება დაბალი ვიწრო ქუსლითა და ოდნავ შეღარული ძირით (ტაბ. IX₁).

სასმისები სუფრის ჭურჭლებს შორის ერთ-ერთი საინტერესოა ჯგუფია. გამომწვარია მოყვითალოდ, თიხა წმინდადაა განლექილი, კეცის სისქე 2-3 მმ. სასმისებს აქვს ოდნავ გაშლილი პირი. ბრტყელგანივკვეთიანი, ზოგჯერ ჩალარული ყურები მიერთებულია ჭურჭლის პირზე ან მხარზე. სასმისების ზედაპირი ნაპრიალებია. ზოგიერთი შემკულია შიგნიდან ამოზნექილი კოპებით ან მხარზე დატანილი ამოღარული ტალღოვანი ორნამენტით (ტაბ. IX_{9,10}).

ანალოგიური სასმისები ქართული კერამიკის ძალზე დამახასიათებელი ფორმაა. ისინი ფართოდაა გავრცელებული მთელს აღმოსავლეთ საქართველოში. თხელკედლიანი სასმისები აღმო-

ჩენილია: თბილისში [გძელიშვილი, ტყეშელაშვილი 1961: ტაბ. XXX₂₁₉], რუსთავში [ჩხატარაშვილი 1964: 172, 173, ტაბ. IV_გ], უჯარმაში [ლომთათიძე 1989: ტაბ. XXX_{203,320,498}], იყალთოში [რამიშვილი, ჭეიშვილი 1967: 85-89], ივრის სიონის სამაროვანზე [რამიშვილი 1970: ტაბ. XXVIII₁], ჟინვალის სამაროვანზე [ჯორბენაძე 1983: 93], უფლისციხეში [მინდორაშვილი 1990: 87], ქვემო ქართლის კლდის ძეგლებზე [ბახტაძე 1991: ტაბ. XIII_{14,17}], და სხვ. ჩამოთვლილ ძეგლებზე ამგვარი ჭურჭელი ძირითადად XII-XIV სს-ით თარიღდება, მაგრამ ჩანს, ისინი მოგვიანებითაც, კერძოდ XV-XVI სს-შიც უმზადებიათ.

მოჭიქული ჯამები ცოტაა (14 ერთეული). გამომწვარია წითლად. თიხა წვრილმარცვლოვანია. მოჭიქვის ხერხების მიხედვით მათში გამოიყოფა:

1. შიშველ კეცზე ანგობით მოხატული და მწვანედ მოჭიქული ჯამი (ტაბ. XVII₁)
2. შიშველ კეცზე ანგობით მოხატული და ცისფრად მოჭიქული ჯამი (ტაბ. XVII₂)
3. ანგობირებულ ზედაპირზე ამოკანრული ხაზებით მოხატული და მწვანედ მოჭიქული ჯამი (ტაბ. XVII₃).

4. ანგობირებულ ზედაპირზე ამოკანრული ხაზებით მოხატული და მრავალფრად მოჭიქული ჯამები (ტაბ. XVII₄₋₇). მათ შორის გვხვდება ცხოველის გამოსახულებითა და მცენარეული ორნამენტით შემკული ნიმუში (ჯამის გვერდზე შემორჩენილია ცხოველის ყვითლად შეღებილი ყურები) (ტაბ. XVII₈).

5. მწვანედ მოჭიქული ჯამები (ტაბ. XVII_{9,10}).

6. ცისფრად მოჭიქული ჯამი (ტაბ. XVII₁₁).

7. ჯამის თეთრად ანგობირებული შიდაპირი მოხატულია იისფერი და მწვანე ზოლებით. გადავლებული აქვს უფერული კრიალა ჭიქური (ტაბ. XVII₁₂).

8. ვარდისფერი ანგობით დაფარული ჯამი მოხატულია იისფერი და ცისფერი საღებავით. გადავლებული აქვს უფერული კრიალა ჭიქური. ჯამის ნატეხისგან დამზადებულია დისკო (ტაბ. XVII₁₃).

9. ჯამების გარდა, მოჭიქულ ჭურჭელში გვაქვს მწვანედ მოჭიქული სამარილის ძირი, რომლისგანაც დამზადებულია თიხის დისკო (ტაბ. XVII₁₄).

ლითონის ნივთები. ლითონის ნივთებიდან ორი სპილენძის ნახევარსფეროსებური ფირფიტაა, რომელთაც კიდეებზე შემორჩენილი აქვთ ორ-ორი ნახვრეტი (ტაბ. XVII₁₅). საფიქრებელია, რომ ისინი სამკაულის დეტალს წარმოადგენდნენ.

რკინის 4 ნივთიდან ერთი 7,5 სმ სიგრძის წვეტანაა (ტაბ. XVII₁₆). მეორე — ქარქამის ფრაგმენტი (ტაბ. XVII₁₇). განათხარ მასალაში გვხვდება 11 სმ სიგრძის ცალპირლესული სწორტანიანი დანის ფრაგმენტი (ტაბ. XVII₁₈). ხარის ნალი უნდა იყოს რკინის ფრაგმენტი, კიდეზე შემორჩენილი ორი ნახვრეტი (ტაბ. XVII₁₉).

ქვის ნივთები. ქვის ნივთები 4 ერთეულია. მათ შორის გვხვდება: 1. ობსიდიანის ანატკეცი (ტაბ. XVII₂₀); 2. კაჟის ნამგლის ჩასართი, რეტუშირებული სამუშაო პირით. სიგრძე 4 სმ (ტაბ. XVII₂₁). ორივე ნივთი გვიანდელი შუასაუკუნეების კულტურულ ფენაში შემთხვევითაა მოხვედრილი; 3. ქვის ბირთვი — შურდულის ქვა. დმ 6 სმ (ტაბ. XVII₂₂). შურდულის ქვები ხშირად გვხვდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს შუასაუკუნეების ძეგლებზე (თბილისი, უფლისციხე, გონიო და სხვ.)

4. ქვის გახვრეტილი დისკო, დმ 4 სმ (ტაბ. XVII₂₃). ნივთი სარიტუალო დანიშნულების უნდა იყოს. გვიანდელი ბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული, ისინი ხშირად გვხვდება სხვადასხვა პერიოდის, მათ შორის შუასაუკუნეების ძეგლებზე.

მინის ნივთი. სამაჯური ძეგლის გათხრებისას აღმოჩენილი მინის ერთადერთი ნივთია. დამზადებულია მრგვალგანივკვეთიანი შავი მინისაგან (ტაბ. XVII₂₄).

საქართველოში იშვიათად მოიძებნება განვითარებული შუასაუკუნეების ძეგლი, სადაც არ იყოს აღმოჩენილი სხვადასხვა ფორმისა თუ ფერის მინის სამაჯურები [დოლაბერიძე 1969: 98; უგრელიძე 1963: 65]. თუ გავითვალისწინებთ საქართველოს მინის სამაჯურებისათვის შემუშა-

ვებულ ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიურ კლასიფიკაციას [დოლაბერიძე 1969: ტაბ. I, II], თისელის მინის სამაჯური ნასოფლარზე გამოვლენილ არტეფაქტებს შორის ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ ნივთად შეიძლება მივიჩნიოთ და XIV ს-ის მიწურულით დავათარილოთ. ქვევრების ფორმა-მოყვანილობასა და დეკორში, ქოთნების, ჯამებისა და სასმისების ფორმებში, მოჭიქული კერამიკის ფორმებსა და დეკორში, ერთი მხრივ თითქოს შეიმჩნევა განვითარებული შუასაუკუნეების (XIII-XIV სს.) ნივთებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, მაგრამ არტეფაქტებს უფრო მეტად გვიანდელი შუასაუკუნეების იერსახე აქვთ. განსაკუთრებით ეს ითქმის ქვევრების, ქოთნებისა და ჯამების ფორმებზე.

ძეგლის არსებობის ზედა თარიღი XVI ს-ზე უფრო გვიანდელი პერიოდით არ უნდა განისაზღვროს, რადგან იქ არ ჩანს ოსმალთა ბატონობის ხანის ამსახველი ნივთები. თურქული ნაწარმი – ჩიბუხები, ფაიანსი და სხვა, რომლებიც გვხვდება ოსმალთა მიერ იმ დროისათვის დაპყრობილ, მათ შორის დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიებზე გამოვლენილ გვიანდელი შუასაუკუნეების თითქმის ყველა ძეგლზე. მსგავსი ნივთები ნასოფლარზე საერთოდ არ ჩანს. მაგრამ თუ ძეგლზე არსებულ ძლიერი ცეცხლის კვალს გავითვალისწინებთ, არაა გამოსარიცხი, ის მოსაზრება რომ სოფელი ოტომანთა იმპერიის თავდასხმებს შეეწირა. ვფიქრობთ, თისელის ნასოფლარის თარიღად XV-XVI სს. უნდა მივიჩნიოთ.

თისელის ნასოფლარის განათხარი ნაგებობები წარმოადგენს მოზრდილი ნასოფლარის ნაწილს. იმის გამო, რომ ვერ მოხერხდა უფრო დიდი ტერიტორიის გათხრა, შეუძლებელია იმის დადგენა, გათხრილი ნაგებობები შეადგენდა ერთი ოჯახის საცხოვრებელ კომპლექსს, თავისი დამხმარე სამეურნეო სათავსოებით, თუ ეს იყო ორი (ან მეტი) ოჯახის კუთვნილი ნაგებობები.

ნასოფლარი ერთფენიანი ძეგლია. საცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები ერთმანეთთან ახლოს, გვერდიგვერდაა განლაგებული. როგორც საცხოვრებელი, ისე სამეურნეო დანიშნულების ოთახები ერთი სამშენებლო ტექნიკითაა ნაგები. მშენებლობაში გამოყენებულია კლდის ფლეთილი, დაუმუშავებელი ქვები. შემაკავშირებელი მასალა თიხა-მინაა. ნაგებობები წარმოადგენს ნახევრად მიწურებს. მათი კედლები გარკვეულ სიმაღლეზე მიწით იყო დაფარული. საცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობათა იატაკი მინატყეპნილია. გვხვდება ქვით მოგებული იატაკის მქონე ნაგებობაც, რომელიც ეთნოგრაფიული პარალელების მიხედვით [ჩიქოვანი 1976: 66] შეიძლება საქონლის სადგომი იყოს. საცხოვრებელ ნაგებობაში აუცილებლად გვხვდება კერა და თონეები. საცხოვრებელ შენობაში გაუმართავთ ქვევრიც, რაც ნაკლებადაა დამახასიათებელი შუასაუკუნეების ქართული საცხოვრებელი კომპლექსებისათვის. ქვევრებისათვის ყოველთვის ცალკე იყო გამოყოფილი საგანგებო ნაგებობა — მარანი. გათხრებისას არ აღმოჩენილა კრამიტები (ერთი ნატეხის გარდა, ტაბ. VI₁₀), რაც იმის მაუწყებელია, რომ ნაგებობებს ბანური გადახურვა უნდა ჰქონოდათ.

განათხარი მასალა (ნაგებობები, არტეფაქტები) გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის მოსახლეობის სოციალურ სტატუსზე და მათ სამეურნეო საქმიანობაზე. უდავოა, რომ ნასოფლარზე ცხოვრობდა უშუალო მწარმოებელი ფენა — გლეხობა.

ჰუმუსის საკმაოდ მაღალი შემცველობა და ხელსაყრელი კლიმატური პირობები ოდითგანვე დიდად უწყობდა ხელს ამ მიდამოებში ინტენსიური მიწათმოქმედების განვითარებას. ანტიკური ხანიდან მოყოლებული მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე სამცხეში ითესებოდა მარცვლეულის ისეთი ჯიშები, როგორიცაა: დოლის პური, დიკა, ქერი, ჭვავი, ასლი, თავთუხი, იფქლი [ჩიქოვანი 1979: 78]. სამცხე ყოველთვის განთქმული იყო მემინდვრეობის მაღალი კულტურით და გათხრებისას გამოვლენილმა მასალებმაც ეს თვალნათლივ დაადასტურა.

ნასოფლარზე აღმოჩენილი თონეები, კეცები იმაზე მიუთითებს, რომ მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის ერთ-ერთი ძირითადი დარგი მარცვლეული კულტურების მოყვანა იყო. მემინდვრეობის კულტურის მაღალ დონეზე მიუთითებს მოზრდილი ორმოს — ხაროს აღმოჩენაც (ტაბ. III, IV).

ათასწლეულების განმავლობაში იქ, სადაც სოფლის მეურნეობის წამყვან დარგად მემინდვრეობა ყალიბდებოდა, მის პარალელურად სხვადასხვა ფორმისა და ტევადობის სათავს-საცავები იქმნებოდა. ამ საცავებიდან ერთ-ერთი ყველაზე უძველესია ხარო [ჩიქოვანი 2004: 155]. მარცვლეულის შენახვის გარდა ხარო სამალავადაც გამოიყენებოდა მტრის შემოსევის დროს. მას უმთავრესად ეზოში, და ზოგჯერ სახლშიაც აკეთებდნენ. მისი ადგილსამყოფელი მხოლოდ ოჯახის წევრებმა იცოდნენ [ჩიქოვანი 1976: 70]. გათხრებისას გამოვლენილ ხაროებსა და გასული საუკუნის 30-40-იან წლებამდე ჩვენში შემორჩენილ ეთნოგრაფიულ ხაროებს შორის აღნაგობის მხრივ რაიმე განსხვავება არ შეინიშნება. ამ რაიონში მემინდვრეობის მაღალი დონეს ადასტურებს XIV-XVI სს-ის წერილობითი წყაროებიც, კერძოდ თისელის მონასტრის ხელნაწერთა მინაწერები. სანიმუშოდ მოვიტანთ რამდენიმე მათგანს: „შემოგწირე ... თისელისა ღმრთისმშობელსა და თქუენსა მონასტერსა მე, შველაძემან იმარინდო-ყოფილმან იოსებ ... ყანა“, „თისლისა ღმრთისმშობელსა და თქუენსა მონასტერსა მე ხუციისძემან ანტონ შემოგწირე ყანა“, „შემოგწირეთ თქუენ, თისლისა ღმრთისმშობლისა მონასტერსა მე, ქურციკამან ყანა“, „თისლისა ღმრთისმშობლისა მონასტერსა მე, თილისძემან გიორგი, შემოგწირე ჩემი მამული ლობანს, ვარდანაულისა ქვემოთი ყანა“, „შემოგწირე მე, სეფედავლაშვილმან ნონამან თქუენ, თისლისა ღმრთისმშობელსა და თქუენსა მონასტერსა ყანა“, „შემოგწირე თქუენ, თისლისა ღმრთისმშობელსა და თქუენსა მონასტერსა მე, ქურციკისძემან მახარებელმან ყანა“ [თისელისა ... 1986: 16, 25, 28, 29, 31-34].

თისელის ნასოფლარზე აღმოჩენილია ქვევრის ნატეხები, მათ შორის მთელი ქვევრიც, რაც უდავოს ხდის, რომ მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის ერთ-ერთ დარგს წარმოადგენდა მევენახეობა-მელვინეობა. მევენახეობა მესხეთის სოფლის მეურნეობაში ერთ-ერთი უძველესი დარგია. ჯერ კიდევ პროკოფი კესარიელი აღნიშნავდა, რომ მესხები „მარჯვე მიწის მუშები არიან და იქ ვენახებიც არის“ [გეორგიკა 1965: 127; ჩიქოვანი 1979: 88]. ის, რომ მეურნეობის აღნიშნული დარგი დიდად იყო დანინაურებული ამ მხარეში, მიუთითებს იგივე თისელის მონასტრის ხელნაწერთა XIV-XVI სს-ის მინაწერები, სადაც მოხსენიებულია მარნები სოფ. ტყემლანაში. წყაროებში ასევე აღნიშნულია თუ როგორ სწირავენ ცალკეული პირები თისელის მონასტერს ვენახებსა და ღვინოს: „შემოგწირე ... თისლისა ღმრთისმშობელსა და თქუენსა მონასტერსა მე, ლალმაგაშვილმან დავით ტყემლუანს ყანა მარანთა უკან“, „შემოგწირე ... თისლისა ღმრთისმშობელსა და თქუენსა მონასტერსა ტყემლუანას ვენახი“, „მე, ბასილაშვილმან ნონამან შემოგწირე თქუენ, თისლისა ღმრთისმშობლისა მონასტერსა ორმოცი თანგა საალაპეთ“, „მე, სიაოშა, ვიყიდე ... ნავენახევი და მივეც საშენებლად ლაკლავისძესა სანახევროდა; და ... შევსწირე თისლისა ღმრთისმშობელსა“ [თისელისა ... 1986: 17-19, 30, 33].

არქეოლოგიურ მასალებთან ერთად, წერილობითი წყაროების ცნობებიც თვალნათლივ ადასტურებს იმას, რომ ნასოფლარის მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის ძირითადი დარგები მარცვლეული კულტურების წარმოება და მევენახეობა-მელვინეობა იყო.

მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის კიდევ ერთი მნიშვნელოვან დარგს წარმოადგენდა მესაქონლეობა. განათხარი ნაგებობებიდან ორი, კერძოდ № 1 და № 2 ნაგებობა საქონლის სადგომი ბაგა უნდა ყოფილიყო.

ტრადიციულად მესხეთში ყველა სოფელს თავისი საზაფხულო საძოვარი ჰქონდა. ამ რეგიონისთვის ასეთ საზაფხულო საძოვარს წარმოადგენდა თისელის მთა, რომლითაც სარგებლობდნენ თისლელები, აწყურელები, ტყემლანელები, საყუნეთელები [ჩიქოვანი 1979: 94]. სავარაუდოა, რომ თავის დროზე ეს საძოვარი ჩვენს მიერ გათხრილი ნასოფლარის მოსახლეობის მიერაც ინტენსიურად იყო გამოყენებული.

ჩანს, ნასოფლარს თავის დროზე საკმაოდ ხელსაყრელი ტერიტორია ეკავა არა მარტო იმიტომ, რომ მის გარშემო იყო საკმაოდ მდიდარი და ნაყოფიერი სახნავ-სათესი თუ სათიბ-საძოვარი მიწები, არამედ იმ თვალსაზრისითაც, რომ ის მარჯვე გადასასვლელებითა და გზებით უკავშირდებოდა ახლომახლო მდებარე პუნქტებს. ჩრდილო-აღმოსავლეთის ფერდობის ავლით, ნასოფლარი უკავშირდება სოფელ ტაძრისს, საიდანაც გზა მიემართებოდა ბორჯომისაკენ. ხოლო

მდ. თისელის პატარა, ვინრო ხეობის აყოლებით ნასოფლარი უკავშირდებოდა ხეობის სიღრმეში მდებარე, იმ დროისათვის ერთ-ერთ ძლიერსა და მნიშვნელოვან თისელის მონასტერს. იმავე ხეობის ჩაყოლებით კი უმოკლესი გზა გადიოდა ამ რეგიონის უძველეს პოლიტიკურ და საეკლესიო ცენტრთან — აწყურთან.

ძეგლის გათხრების შედეგად გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნა სამხრეთ საქართველოს გვიანდელი შუასაუკუნეების მთისწინა ზოლის ნასოფლარების გეგმარებაზე, საცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობათა ხასიათზე, ნასოფლარის შესწავლით საინტერესო მასალები გამოვლინდა სამხრეთ საქართველოს იმდროინდელი მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის, სოციალური ყოფის, დემოგრაფიული სიტუაციის გასარკვევად.

XVI ს-ის შუა ხანებიდან ოსმალებმა დაიპყრეს სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორია, რომელშიც შედიოდა ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო თისელის ნასოფლარის მიდამოებიც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სოფელი შესაძლოა ოსმალთა შემოსევებსა და მათი ამ რეგიონში დამკვიდრების მცდელობას შეენირა.

ლიტერატურა

- ბახტაძე ნ.** 1991: ქვემო ქართლის კლდის ძეგლები. თბილისი.
- ბოხორჩაძე ალ.** 1973: ლოქის ხეობის ნასოფლარი. – მსკა, ტ. V, 71-101.
- გეორგიკა** 1965: ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, ტ. II. თბილისი.
- გძელიშვილი ი., ტყეშელაშვილი ო.** 1961: თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები. თბილისი.
- დოლაბერიძე რ.** 1969: საქართველოს მინის სამაჯურები. – სსმ, XXVIII-B, 98-115.
- თისელისა ...** 1986: **თისელისა და ხახულის ხელნაწერების მინაწერები** (მასალები XIII-XVI საუკუნეების სამხრეთ საქართველოს ისტორიისათვის), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო დ. კლდიაშვილმა. თბილისი.
- ისაკაძე რ.** 2006: ქუთაისი XV-XVIII საუკუნეებში. საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი. თბილისი.
- ლომთათიძე გ.** 1955: არქეოლოგიური გათხრა თბილისში 1948 წ. ზამთარში. – მსკა, I, 119-165.
- ლომთათიძე გ.** 1989: არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალგეთისა და ივრის ხეობებში. თბილისი.
- მასალები ...** 1979: **მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელოსნური წარმოების ისტორიისათვის** (= რედ. ვ. ჯაფარიძე). ტ. II, ნაწ. I. თბილისი.
- მინდორაშვილი დ.** 1990: უფლისციხე ფეოდალურ ხანაში, საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი). თბილისი.
- გეორგიკა** 1965: ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, ტ. II. თბილისი.
- რამიშვილი რ.** 1970: სიონი, ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, I. თბილისი.
- რამიშვილი რ., ქვიციანი გ.** 1967: ალდგენითი მუშაობა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიება იყალთოში 1966 წელს. — სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1966 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, 85-89. თბილისი.
- რჩეულიშვილი გ.** 1990: ფშავის არავის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
- უგრელიძე ნ.** 1963: ნატბურის მინის სანარმო. – მსკა, III, 61-68.
- ჩიკოიძე ც.** 1979: ქალაქი თელავი. თბილისი.
- ჩიქოვანი თ.** 1976: თრიალეთი. თბილისი.

ჩიქოვანი თ. 1979: მესხეთი. თბილისი.

ჩიქოვანი თ. 2004: ხარო — მარცვლეულის მიწისქვეშა საცავი. — ძიებანი, №13-14, 155-159.

ჩხატარაშვილი მ. 1964: რუსთავის შუასაუკუნეთა ხანის მოუჭიქავი კერამიკის ერთი თავისებური სახეობა. — მაცნე, № 5, 165-177.

ჯანდიერი ე. 1969: ჯავახეთის ახალქალაქის ისტორიისათვის. — ფსად, I, 46-73.

ჯორბენაძე ბ. 1982: ერწო-თიანეთი შუა საუკუნეებში. თბილისი.

ჯორბენაძე ბ. 1983: ჟინვალის ნაქალაქარის სამაროვნის თხრა 1972 წელს. რ. რამიშვილი (რედ.), ჟინვალი, I, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება არაგვის ხეობაში, 134-168. თბილისი.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I – ნასოფლარი, გენგემა.

ტაბ. II – №№ 1, 2 ნაგებობები, გეგმა.

ტაბ. III – №№ 2, 3, 4 ნაგებობები, გეგმა.

ტაბ. IV – სამეურნეო დანიშნულების ორმო — ხარო, ჭრილი.

ტაბ. V – №№ 4, 5 ნაგებობას შორის არსებული ბაქანი და № 5 ნაგებობა, გეგმა, ჭრილი.

ტაბ. VI – 1-7. ნასოფლარზე აღმოჩენილი სამეურნეო დანიშნულების კერამიკა; 8, 9. ხუფები; 10 ბრტყელი კრამიტის ნატეხი.

ტაბ. VII – 1-4. დერგების ნატეხები; 5, 6. კეცები.

ტაბ. VIII – ქოთნების პირ-ყურის ნატეხები.

ტაბ. IX – 1. ჯამი, 2-6. ქოთნები. 7. ყურმილიანი ხელადის ნატეხი; 8. წითელი ზოლებით მოხატული ხელადის ნატეხი; 9, 10. თხელკედლიანი მინიატურული სასმისები.

ტაბ. X – ქოთნების პირ-გვერდის ნატეხები.

ტაბ. XI – ქოთნების ნატეხები.

ტაბ. XII – ქილების პირის ნატეხები.

ტაბ. XIII – ხელადების ყურის ნატეხები.

ტაბ. XIV – ჯამების პირ-გვერდის ნატეხები.

ტაბ. XV – ჯამების პირ-გვერდის ნატეხები.

ტაბ. XVI – ჯამების ძირის ნატეხები.

ტაბ. XVII – 1-14. მოჭიქული კერამიკის ნატეხები; 15-19. ლითონის ნივთები; 20. ობსიდიანის ანატკეცი; 21. კაჟის ნამგლის ჩასართი; 22. ქვის ბირთვი; 23. ქვის გახვრეტილი დისკო; 24. მინის სამაჯურის ნატეხი; 25. თიხის გახვრეტილი დისკო.